

як для Чернігівщини, прізвище). Представники роду Сполатбогів прославились на військовій службі, за що в 1442 р. їм був пожалований герб, зображення і опис якого можна знайти в «Малоросійському гербовнику» В. Модзалевського і В. Лукомського.

На щиті герба на червоному полі зображений срібний кавалерський хрест, на кінцях якого розташовані чорні лілії. Нашоломок - павиний хвіст з таким же хрестом.¹

У 1700 р. вотчина, якою володіли Сполатбоги в Брацлавському повіті, була продана і придбані маєтності на Ніжинщині. В Україну переїхав Петро Антонович Сполатбог, значковий товариш, і його син Іван.

Цікава доля Якова Івановича Сполатбога (народ. в 1759 р.), прадіда Олександра Миколайовича.

Був він людиною надзвичайно енергійною і не боявся робити сміливі кроки, кардинально змінюючи власне життя і життя своєї родини. Одного разу забажав Яків Іванович зайнятись комерцією і навіть став купцем 3-ї гільдії. До речі, потім цей факт став на заваді його сину Миколі, коли той доводив свої права на дворянство. Довелося вишукувати документи про древність роду Сполатбогів і заслуги предків і, нарешті, за указом департаменту герольдії від 23 листопада 1848 р. - 30 грудня 1849 р. рід Сполатбогів був затверджений у дворянстві.

Пізніше Яків Іванович Сполатбог служив ніжинським старостою, потім першим бургомістром Ніжинського магістрату, протягом 10 років був міським головою, за що затверджений іменним громадянином і отримав чин титулярного радника.

1815 року у нього народився син Микола. На жаль, докладних відомостей про Миколу Яковича Сполатбога у документах архіву віднайти не вдалося. Все своє свідоме життя він прослужив на державній службі і помер від сухот 13 січня 1863 р., залишивши дружину і п'ятеро дітей. Родина не отримала навіть права на пенсію за померлого, а родовий маєток у хут. Бобрик Ніжинського повіту (225 десятин) небіжчик продав ще за життя.

Двоє синів Миколи Яковича - Костянтин і Микола - обрали для себе військову службу і вона стала їх долею.²

Микола Миколайович Сполатбог дослужився до полковника і прославився геройськими подвигами під час Російсько-турецької війни 1877-1878 років, а його син Олександр став військовим моряком.

Джерела та література:

1. В. К. Лукомський і В. Л. Модзалевський «Малоросійський гербовник». - С.-Петербург, 1914. - С. - 174.
2. Держархів Чернігівської області. - Ф. 133. - Оп. I. - Спр. 294. - Арк. 14-15; Ф. 127. - Оп. 12а. - Спр. 18. - Оп 1а. - Спр. 944.

Андрій Магурчак

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДО ВИВЧЕННЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ПОРША (1900-1921 рр.)

Процес творення національної держави неможливий без висвітлення сторінок минулого. Сучасним популярним напрямком історичних досліджень є персоналістика. До тих, хто намагався творити українську історію, належав Микола Володимирович Порш (1879-1944) - громадсько-політичний діяч, кооператор, родом з Полтавщини. З

1900 р. член РУП, а потім УСДРП, певний період очолював партію (1904-1907 рр.). Автор праць зі статистики, робітничого і національного питання. У період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. член Української Центральної Ради, генеральний секретар міністерства праці, військових справ, голова української делегації для підписання економічного договору з країнами Четвертного союзу, посол УНР у Берліні. З вищезазначеного автор ставить за мету проаналізувати найважливіші джерела, які висвітлюють різні аспекти громадської і політичної діяльності М. Порша.

Основу джерельної бази становлять науково-публіцистичні праці М. Порша, архівні неопубліковані та опубліковані документи. Основний джерельний масив матеріалів, який допомагає розв'язати цю проблему, умовно можна поділити на актові матеріали державних та громадських установ і джерела особистого походження.

До першої групи належать актові матеріали державних органів влади та офіційних установ України, зокрема Української Центральної Ради (УЦР), Української Народної Республіки (УНР), Ради Народних Міністрів (РНМ) УНР, Міністерства закордонних справ (МЗС) УНР, а також документи партійних організацій, тобто РУП, УСДРП.

Значна частина першої групи джерел не опублікована і зберігається у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІА України), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО України), Державному архіві м. Києв (ДАК), National archive of Canada (НАС). Серед різноманітних за типологією, походженням, фактологічною наповненістю та характером джерел найбільший науковий інтерес для нас становили фонди ЦДАВО України: 3807 (особистий фонд А. Жука), 1063 («Генеральний секретаріат»), 1076 («Військове секретарство УНР»), 1115 («Українська Центральна Рада»), 3696 («Міністерство закордонних справ УНР»), 1118 («Міністерство торгівлі і промисловості Української держави»), 3619 («Посольство Української Народної Республіки в м. Берліні»).

Так, у фонді 3807 містяться матеріали, що висвітлюють політичну діяльність М. Порша від утворення РУП до III з'їзду УСДРП, а саме: протоколи, резолюції, постанови з'їздів РУП - УСДРП, листування з однопартійцями на політичні теми, його ставлення до найважливіших питань, актуальних для партії. Вони також дають можливість простежити шлях М. Порша до лідерства в партії, ілюструють ідейні та організаційні розбіжності між ним та деякими членами партії, а також його внесок у розбудову УСДРП, позицію лідера УСДРП щодо національного питання і його відносини із РСДРП та «Спілкою».

Участь М. Порша в національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. відображена в таких фондах. У ф. 1076 (Генеральний секретаріат з військових справ) зберігаються накази, розпорядження по військовому міністерству, підписані М. Поршем¹. Значна їх частина присвячена кадровим питанням, що дає нам можливість прослідкувати кадрові зміни у військових частинах², зустрічам із військовими делегаціями окремих армій³. Вони також дають підставу зробити висновок, що акцент у військовому будівництві зроблено на формуванні Вільного козацтва. Частина документів показує процес українізації, перейменування назв частин із загальноросійських на українські. Однак цей фонд не повністю висвітлює військову діяльність М. Порша. Цю прогалину доповнює ф. 1063. Зокрема, в ньому вміщені виступи, доповіді М. Порша про військовий стан в Україні наприкінці грудня 1917 р⁴.

У ф. 1118 виявлені протоколи засідань комісії між представниками Австро-Угорщини і Німеччини з одного боку та представниками від УНР – з другого (їх очолював М. Порш) для підписання економічного договору. Вони ілюструють переговорний процес і показують, які позиції обстоював М. Порш⁵.

Досить цінними є матеріали, що висвітлюють його дипломатичну діяльність. Основний їх масив зосереджено у фондах 3619, 3696: це звіти посольства про міжнародну ситуацію, внутрішню і зовнішню політику Німеччини, листування М. Порша із МЗС УНР, інформація про російських, гетьманським політичних діячів⁶, проекти виходу із криз⁷, документи про ліквідацію військово-санітарної місії та передачу її справ посольствам⁸.

Ставлення дипломата до найважливіших зовнішньополітичних проблем і шляхи їх розв'язання висвітлено у ф. 3696, де зберігаються матеріали конференції у Карлсбаді

(серпень 1919 р.)⁹, а також доповіді про роботу посольства, протоколи нарад представників держав, що утворилися на теренах Російської імперії, записка про діяльність П. Скоропадського в Берліні¹⁰, листування дипломата із МЗС про фінансове становище та про дипломатичну діяльність місій за кордоном, про колишніх гетьманських посадовців у Німеччині, про ставлення європейських держав до уряду УНР та до східного питання¹¹. Також у цьому фонді зберігається справа, яка висвітлює діяльність посла М. Порша в Німеччині¹². Але матеріали цієї справи - заяви, накази про звільнення, причини невідтримки ним зовнішньої політики (21 арк.) - охоплюють останні місяці діяльності посла.

Листування та звіти, адресовані С. Петлюри, ілюструють ставлення М. Порша до зовнішньої і внутрішньої політики Директорії¹³. Матеріали фонду 3286 (IV з'їзд УСДРП 30 жовтня - 3 листопада 1917 р.), дають можливість простежити його позицію щодо питань, обговорюваних на з'їзді, а саме: війна і мир, федерація Російської імперії, Всеросійські установчі збори, ставлення до УЦР, Генерального секретаріату, земельне питання. Слід зазначити, що в цьому фонді є дві справи, авторство з'ясовано лише щодо однієї з них. У висвітленні роботи зазначеного з'їзду вони доповнюють одна одну.

Фонд Української Центральної Ради (1115) показує роботу М. Порша в комітеті ЦР, а також його виступи та пропозиції щодо актуальних для УНР суспільно-політичних питань¹⁴. Зокрема, вони містять тексти виступів М. Порша, присвячених дню річниці ЦР, щодо обговорення законопроектів, скликання Українських установчих зборів тощо.

Деякі матеріали перелічених вище фондів, що стосуються діяльності М. Порша у ЦР, Генеральному секретаріаті, опубліковані у двотомнику «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали»¹⁵.

У ЦДАГО України зберігаються документи ЦК УСДРП, які відсутні в інших архівах. Для нас цікавими є партійні програми РУП, до укладання яких був причетний М. Порш¹⁶.

Серед фондів ЦДІА України (ф.274, 275, 705) департаменту жандармерії містяться донесення і повідомлення про політичну неблагонадійність М. Порша. Доповідні записки дають змогу проаналізувати його участь в РУП-УСДРП протягом 1903-1910 рр.¹⁷. Також подано його зовнішні характеристики¹⁸. Частково доповнює жандармський нагляд за лідером УСДРП справа із ДАПО¹⁹.

Особова справа студента університету св. Володимира М. Порша зберігається в ДАК ф.16 («Київський університет»). Вона подає відомості біографічного характеру, вказує причини звільнень із університету²⁰. Крім того, в цьому архіві є матеріали, що висвітлюють участь М. Порша в кооперативному русі, а саме: протоколи засідань кооперативної секції Всеросійської виставки в Києві, проекти програм і наказів Всеросійського кооперативного з'їзду, листування з діячами кооперативних організацій²¹.

Матеріали з теми дослідження автор дисертації також опрацював у відділі рукописів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України (ІР НБУВ). У ф.1 («Літературні матеріали») міститься рецензія О. Скорописа-Йолтуховського на працю М. Порша «Із статистики України»²².

Важливим джерелом для дослідження даної проблематики є матеріали листування М. Порша, які висвітлюють різні сторони громадської і політичної діяльності лідера УСДРП. Значну їх частину автор дисертації увів до наукового обігу вперше. Зокрема, у ІР НБУВ ф.159 («Русов Олександр Олександрович») зберігається лист М. Порша до О. Русова про підготовку видання української газети²³. У ЦДАВО України зберігаються його листи до В. Винниченка, С. Петлюри, В. Степанківського²⁴, в яких обговорюються найважливіші партійні та особисті питання.

Частина неопублікованих матеріалів, що проливають світло на деякі віхи життя М. Порша, зберігається в НАС. Формування цього фонду і його історію висвітлили М. Палієнко, І. Срібняк, І. Гирич²⁵. Так, архівні збірки РУП - УСДРП А. Жук, перебуваючи у Відні, передав до Праги в Музей визвольної боротьби. З приходом у 1945 р. радянських військ ці матеріали опинилися у ЦДАВО України (колишньому Центральному державному архіві Жовтневої революції) і кілька десятиліть перебували у спецфонді. Однак значна їх частина залишилася в помешканні А. Жука у Відні. У сімдесятих роках ХХ ст. Ю. Бошик і Ю. Жук (син А. Жука) переправили увесь архів у Канадський національний архів в Оттаві, де працює знаний архівіст Мирон Момрик. А у вісімдесятих

роках був створений фонд Andriy Zhuk Collection, MG30, C167. Завдяки М. Момрику автору вдалося отримати й опрацювати чотири справи з цього фонду.

Фонд А. Жука включає 31 опис (volumine) та 50 одиниць зберігання - справи (file)²⁶. Описи фондів не містять вказівок про кількість сторінок у кожній справі фонду, справи-файли не пронумеровані й не підшиті. Описи укладено за тематичним принципом. Нас особливо зацікавили перший, третій і четвертий описи, присвячені матеріалам біографічного характеру визначних осіб, мемуарним нотаткам, листуванню, документам і матеріалам політичних партій. Як окрема група представлені матеріали про діяльність відомих діячів РУП - УСДРП: М. Галагана, Д. Дорошенка, Б. Мартоса, М. Порша та ін. Особливо цінним є четвертий опис, в якому зберігаються листування М. Порша із А. Жуком. Зокрема у НАС міститься 26 його листів до А. Жука, написаних упродовж 1908-1913 рр. (vol.4, fil.7). Вони висвітлюють причини та шляхи виходу із партійної кризи (II пол. 1907 - 1910 рр.), видавничі питання, літературну діяльність «Слова» (до редакції якого входив М. Порш), кооперативний рух.

Протягом 1910 - 1912 рр. тривало листування Миколи Володимировича із М. Грушевським. Матеріали цього листування зберігаються у ЦДІА України в особистому фонді М. Грушевського²⁷. М. Порш консультувався з ним щодо написання статей та праць, просив посприяти в їх опублікуванні. На жаль, багато з епістолярію М. Порша не збереглося; втрачено майже всі листи до нього. Однак епістолярна спадщина суттєво допомагає з'ясувати, які ідейно-політичні позиції він обстоював.

Твори М. Порша становлять вагомий частку опублікованих джерельних матеріалів. Особливе місце серед них займають спогади, надруковані у збірнику «Симон Петлюра в молодості. Збірка споминів» (за редакцією А. Жука), де автор детально описав свою діяльність у період 1904-1905 рр., на жаль, обмежившись тільки ним. Свою увагу він зосередив на запеклій партійній боротьбі з її внутрішньополітичними суперечностями. Цікаві відомості подає М. Порш про роботу на партійних з'їздах, описує тогочасну атмосферу в партії, міжособистісні стосунки з Д. Антоновичем, В. Винниченком тощо. Національне питання розглядається на основі партійних документів.

Цінним джерелом також є періодичні видання, на сторінках яких Микола Володимирович публікував свої науково-публіцистичні статті. Значна їх частина пізніше вийшла окремими працями, в яких висвітлюються економічні, статистичні і національні питання. Це - «Праця», «Вільна Україна», «Слово», «Рада», «Робітничая газета», «Літературно-науковий вісник», «Украинская жизнь», «Записки українського наукового товариства», «Україна». Дописи М. Порша в них - важлива база дослідження його поглядів у дореволюційний та революційний періоди.

Крім того, на сторінках періодики ми знаходимо цінну інформацію про роботу М. Порша на партійних з'їздах, у державних органах. Так, «Робітничая газета» інформувала читачів про його участь у роботі партійних з'їздів (IV -VI), публікуючи виступи на зазначених партійних форумах. Цим вона не обмежилася і подавала відомості про роботу М. Порша у київській організації УСДРП, Малій Раді, Генеральному секретаріаті. «Киевская мысль», висвітлюючи роботу II Всеросійського кооперативного з'їзду (Київ, серпень 1913 р.), фрагментарно подавала інформацію про його участь в зазначеному заході.

На відміну від «Робітничої газети», «Нова Рада» на своїх сторінках подавала досить цінну інформацію про роботу М. Порша в Генеральному секретаріаті, Центральній Раді.

Ще одне джерело цього дослідження - щоденники, спогади сучасників М. Порша, які суттєво вплинули на формування наукових оцінок його діяльності. Авторами мемуарів є колишні військові та політичні діячі, різних періодів національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Це матеріали суб'єктивного характеру, переповнені полемікою з політичними противниками з інших українських партій, однак містять свідчення про М. Порша в конкретних умовах його революційної, державної діяльності. Вивчення та аналіз доступної мемуарної літератури дали змогу виявити чимало цікавих фактів, а головне - пояснити мотиви, якими керувався М. Порш. Та обставина, що певний мемуарист суб'єктивно висвітлював історичний процес та персоналії, дотримуючись певних політичних поглядів, вимагала критичного ставлення до написаного.

Мемуари за змістовною спрямованістю умовно можна поділити на три підгрупи. У першій можна виділити спогади М. Чеботаріва, Ю. Колларда, М. Галагана,

М. Могилянського²⁸, які висвітлювали діяльність М. Порша у позитивному ключі. Другу репрезентують спогади П. Скоропадського, В. Петрова, В. Винниченка²⁹, де знаходимо негативні оцінки діяча. До третьої належали мемуари Є. Чикаленка, А. Гольденвейзера, С. Сумського³⁰, які неоднозначно розглядали його діяльність. Серед них найбільше за обсягом інформації про цього громадсько-політичного діяча містять спогади М. Чеботаря. Він зазначає, що в мемуарній літературі інформації про М. Порша обмаль, і вона не відображає реального образу лідера УСДРП.

Отже, ступінь джерельної бази досліджуваної проблеми є достатнім. Наявні джерела хронологічно охоплюють період 1900-1921 рр., виняток становлять 1914-1916 рр. Тематично документальний матеріал є досить різноманітним, має різне походження, що дає можливість повністю реконструювати картину зазначених у роботі періодів громадсько-політичної діяльності М. Порша. Вони допомагають визначити внесок видатного діяча у державне будівництво України 1917-1921 рр.

Джерела та література:

1. ЦДАВО України. - Ф. 1076. - Оп. 1. - Спр. 6.
2. Там само. - Спр. 1а.
3. Там само. - Оп. 3. - Спр. 11.
4. ЦДАВО України. - Ф. 1063. - Оп. 3. - Спр. 1.
5. ЦДАВО України. - Ф. 1118. - Оп. 1. - Спр. 38, 51.
6. ЦДАВО України. - Ф. 3619. - Оп. 1. - Спр. 12.
7. Там само. - Спр. 1.
8. Там само. - Спр. 17.
9. ЦДАВО України. - Ф. 3696. - Оп. 1. - Спр. 68.
10. Там само. - Спр. 15.
11. Там само. - Оп. 2. - Спр. 307, 349.
12. Там само. - Оп. 2. - Спр. 391.
13. ЦДАВО України. - Ф. 1429. - Оп. 2. - Спр. 20.
14. ЦДАВО України. - Ф. 1115. - Оп. 1. - Спр. 11, 20, 21, 29, 30.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У-2х т. - К.: Наукова думка, 1997. - Т. 2. - 10 грудня 1917 р. - 29 квітня 1918 р. - 421 с.
16. ЦДАГО України. - Ф. 266. - Оп. 1. - Спр. 1.
17. ЦДІА України. - Ф. 274. - Оп. 4. - Спр. 303, Ф. 275. - Оп. 1. - Спр. 2521., Ф. 705. - Оп. 2. - Спр. 78.
18. ЦДІА України. - Ф. 274. - Оп. 4. - Спр. 105.
19. ДАПО. - Ф. 138. - Оп. 1. - Спр. 78.
20. ДАК. - Ф. 16. - Оп. 464. - Спр. 8494.
21. ДАК. - Ф. 161. - Оп. 1. - Спр. 10,12,14.
22. ІР НБУ. - Ф. 1. - Спр. 33552.
23. Там само. - Ф. 159. - № 144.
24. ЦДАВО України. - Ф. 3807. - Оп. 2. - Спр. 18,22.
25. Палієнко М., Срібняк І. Матеріали колекції Андрія Жука Національного архіву Канади як джерело вивчення історії України // Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану Марка Яковича Варшавчика. - К., 1999. - С. 168-175; Гирич І. Канадський архів Андрія Жука // Молода нація. - 2002. - № 3. - С. 168-176.
26. Гирич І. Вказана праця.
27. ЦДІА України. - Ф. 1235. - Оп. 1. - Спр. 703.
28. Чоботарів М. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документи і спогади М. Чеботаря). - К.: Темпора, 2003. - 288 с.; Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897-1906: Українська студентська громада в Харкові і революційна українська партія (РУП). - Торонто: Срібна сурма, 1972. - 234 с.; Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до світової війни). - Львів: Червона калина, 1930. - 202 с.; Могилянських Н. Трагедія України // Революція на Україні по мемуарах белых. - М.-Л., 1930. - С. 115-135.
29. Скоропадський П. Спогади. - Київ-Філадельфія, 1995; Петрів В. Спомини з часів української революції (1917-1921). - Львів, 1927. - Частина I: До Берестейського миру. - 83 с.; Винниченко В. Щоденник. Том. I. 1911-1920. - Едмонтон-Нью-Йорк, 1980. - 390 с.
30. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. - Прага, 1932. - 48 с.; Він же Щоденник. Том. II. - К.: Темпора, 2004. - 416 с.; Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний // Революція на Україні по мемуарах белых. - М.-Л., 1930. - С. 1- 63; Сумський С. Одиннадцять переворотів // Революція на Україні по мемуарах белых. - М.-Л., 1930. - С. 99-114.